УДК: 94:329.272-05(477.63) "1905-1907"

С. Г. Іваницька

КАТЕРИНОСЛАВСЬКІ КАДЕТИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905–1907 РР. (за матеріалами Державного архіву Російської Федерації)

У центрі статті – питання щодо формування, розвитку та діяльності місцевих відділів конституційно-демократичної партії в Катеринославі в роки Першої російської революції 1905-1907 рр., розглянуте переважно на матеріалах Державного Архіву Російської Федерації

Ключові слова: *конституційно-демократична партія, Катеринослав, Перша російська революція, Південна Україна, локальна історія, Н.І. Іванов, О.М. Олександров, А.Я. Єфимович, П.І. Новгородцев*

1. Історія місцевих організацій конституційно-демократичної партії на Катеринославщині як дослідницька проблема

Після оголошення Маніфесту 17 жовтня 1905 р. однією з провідних антиурядових сил у Російській імперії стала партія кадетів, яка, заявляючи про потребу здійснення радикальних перетворень в Російській державі парламентським шляхом на підставі загальнолюдських цінностей та відзначаючись тяжінням до легальності та законності дій, всіляко намагалась поширити свій вплив на середні міські верстви, селянський та – частково – робітничий рухи. «Кадети вітали Маніфест 17 жовтня 1905 р., але не поспішали оголосити про безумовну підтримку уряду, жадаючи від нього гарантій реалізації зроблених декларацій. Центральною була вимога скликання Установчих зборів з метою прийняття Конституції. Негайне проведення цілого комплексу структурних реформ мав би забезпечити «діловий кабінет» з громадських діячів і царських адміністраторів ліберального штибу» [1, с. 149]. Значної популярності кадетська партія набула і на території українських губерній.

Проте, питання щодо формування, розвитку та діяльності місцевих відділів конституційно-демократичної партії на Катеринославщині в роки першої російської революції 1905-1907 рр. досі ще не отримало цілісного висвітлення в вітчизняній літературі. Це й невипадково - тривалий час конституційно-демократична партія *(партія Народної свободи)* розглядалася в пострадянській історіографії як носій ідеї російської великодержавності й централізму, як політична асоціація, що, незважаючи на соціальну забарвленість ліберальної доктрини та спроби створити широкий опозиційний фронт поступових сил боротьбі з самодержавством, не виявляла належного співчуття до автономістсько-федералістських постулатів «українського проекту». Існування провінційних філій КДП на території українських губерній трактувалось як явище виключно імперське, відокремлене та вороже українському політичному руху, а участь активістів останнього у лавах КДП – як «прихована загроза поглинання». Така історіографічна ситуація не є нормальною, бо свідчить про наявність постколоніального комплексу в свідомості сучасного українського соціуму.

Стосовно звернення до партійної історії російського конституціоналізму в контексті вивчення Південної (Степової) України, видається, що саме цей сюжет допоможе створити погляд на минуле регіону як територію формування засад поліетнічного громадянського суспільства. На думку професора Ф.Г. Турченка, «в історії України регіональний фактор виявив себе як надзвичайно стійкий і сильний. Його вплив відчувався протягом багатьох століть…Вплив регіонального фактору все ще відчувається сьогодні і, без сумніву, буде помітним досить довго. Комплексне дослідження цього фактору є необхідною передумовою відтворення історії України у цілому. Увага до регіональної проблематики не є принципово новою для української історіографії…Історично українське суспільство складалося як досить сегментоване, у тому числі територіально. Регіоналізм знаходить свій прояв в культурних особливостях, звичаях, типах ментальності і специфічної політичної поведінки населення тощо» [2, с.7].

Стосовно репрезентативності предмету дослідження, відзначимо, що, коли під репрезентативністю розуміти властивість вибіркової сукупності відбивати параметри генеральної сукупності, значимі з точки зору завдань дослідження, то історія катеринославських кадетів якраз становить взірець такої типової для кадетської партії організації, яка в період першої революції 1905-1907 рр. діяла у винятково несприятливих умовах і не володіла достатніми ресурсами в боротьбі за вплив на виборців. Та на увагу дослідників заслуговують не лише чисельні, впливові й успішні осередки партії народної свободи, але й ті, що, всупереч провалам і невдачам, продовжували свою працю та зберігали віру в можливість народження в цій країні нового, раціонального та справедливого ладу. Вдячний матеріал для спостережень такого роду якраз і надає історія створення та життєдіяльності організації Партії народної свободи в Катеринославі. Метою статті є відтворення на підставі базових документів внутрішнього життя й соціально-морального середовища партійного осередку катеринославських кадетів та визначення ступеня протидії влади їхній агітаційно-пропагандистській діяльності. Матеріали, що зберігаються у Державному архіві Російської Федерації у фондах ЦК кадетської партії (ф. 523) та особистому фонді лідера партії П.М. Мілюкова (ф. 579), відбивають напружену атмосферу сповнених надій, тривог, ілюзій та розчарувань днів першої російської революції.

Відзначимо, що у вітчизняній історіографії минуле кадетських організацій на території України розглянуто в дисертаційних роботах А.О. Білоус (1993), М.Н. Якупова (1994), частково – А.І. Павко (2001) й В.І. Корольова (1996). Докторська дисертація та монографія С.П. Донченко «Ліберальні партії України. 1900-1920 роки» (Дніпродзержинськ, 2009) викликає більше питань щодо об'єкту, джерельної бази, резуль-

татів та якості дослідження, ніж дає науково обґрунтовані відповіді. Нещодавно з'явилися присвячені кадетам публікації С.В. Ковальчук (2011-2012) та М.А. Циганюк (2007).

Локальні дослідження з історії ліберальних партій та організацій реалізовані в дисертаційних працях О.П. Кривобока (2009) - щодо Чернігово-Сіверського регіону, О.В. Кульчицької (2007) - щодо Херсонської губернії, Є.П. Назарової (2011) - щодо Південного регіону в цілому [3-5]. Участь буржуазії в політичному житті регіону розглядається в статтях О.О. Постернака [6-7].

Подіям першої революції на Катеринославщині присвячені статті С.І. Світленка, історії Катеринославського губернського земства - роботи А.І. Лохматової (1999) І.О. Кочергіна (2011), міського самоврядування Катеринослава – праці О.С. Двуреченської (2006) та С.І. Світленка (2009). Історія політичних партій на Катеринославщині стала предметом дисертаційних досліджень О.О. Чепурко («Ідейні погляди та діяльність меншовиків Катеринославської губернії в 1903-1907 рр.», 2009), Н.О. Сіталової («Діяльність соціалістів-революціонерів Південної України напередодні та в період революції 1905-1907 рр.», 2009), Є.А. Врадій («Анархо-комуністичний рух на Півдні України у 1905-1910 рр.», 2011). Сіоністський рух в Катеринославі розглянув у своїй монографії О.Г. Бистряков (2008). Характеристику преси Катеринославської губернії в 1905–1907 рр. подала О.Д. Школьна.

Певна увага приділяється персоналіям діячів опозиційного руху на Катеринославщині, таким як О.М. Александров – тут слід назвати публікації В.Д. Мирончука, С.І. Світленка, О.О. Коника, Н. Спаської, С.М. Рижков – публікація О.О. Коника, В.І. Карпов – розвідки І.О Кочергіна та ін.

Особливості соціально-економічного, етнічного, політичного та культурного розвитку Степової України комплексно розглянуто в історичних нарисах Ф.Г. Турченка та Г.Ф. Турченко «Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.)» (К.: Генеза, 2003. – 304 с.), монографії [8], публікаціях [9] та докторській дисертації Г.Ф. Турченко («Південна Україна в контексті формування модерної української нації (XIX – початок 20-х рр. XX ст.», 2006).

2. Методологічні засади «нової локальної історії» як орієнтири для вивчення провінційної багатопартійності.

Щодо вивчення політичної історії локального співтовариства, Роджер Оттевілл (2007) пропонує чотири можливих моделі: «пошук політичних протиріч»; «мікрокосмічний», в якому місцева політика подається як мініатюризована версія національної політики; «мікроскопічний», де політична історія спільноти детально вивчається заради себе самої, і найбільш складний - «локалістський», в якому проводиться детальний місцевий аналіз із залученням теоретичних чи філософських контекстів [10, с. 3]. Для дослідження провінційної багатопартійності найбільш адекватним є останній підхід. Показово, що актуальність подібного роду сюжетів уже не піддається сумніву у пострадянській історіографії. Як зауважує російський історик М.Ф. Румянцева, «необхідність досліджень в проблемному полі нової локальної історії…починає усвідомлюватися науковим співтовариством…І ніхто не звинувачує авторів у «дрібнотем'ї» [11, с. 59]. Стосовно культурно-просвітнього потенціалу «нової локальної історії», С.І. Маловичко слушно акцентує, що вона «кидає виклик націоналізму та місцевої ксенофобії, дає можливість знаходити інші теми в межах великих соціальних та культурних структур» [10, с. 44]. В українській історіографії принципи і методи «нової локальної історії» тотожні «локалістсько-інтеграційному» підходу («новий регіоналізм») [12, с. 28].

Теоретики «нової локальної історії» також звертають увагу на необхідність створення нового погляду на вже відомий документальний матеріал, здатність історика постановити нові питання до вже знайдених текстів, потребу «шукати альтернативи традиційному поясненню» (Алан Кросбі, 2006) [10, с. 40]. Важливою є думка І.В. Нарського про потребу «зміни оптики» в пошуках відповіді на питання, як «велика історія» впливає на «маленьку людину»: «…Ти вже дивишся на те, що відбувається не з висоти пташиного польоту, спостерігаєш не побоїща армій і оброблені поля, а наближаєшся до предмету на небезпечну відстань. Це дозволяє співпереживати подіям, стикнутися з ними» [13].

3. Місце дії – Катеринослав, час дії – «мала революція»

В пореформений період Катеринослав сформувався як велике промислово-торгівельне місто, яке мало багатонаціональний і багатоконфесійний характер. Більшість населення, згідно перепису 1897 р., складали великороси, які вважали себе домінуючою групою в краї. Політична палітра Катеринославщини, як південноукраїнського регіону, була вельми різноманітною: там діяли численні відділення загальноросійських, національних і етнорегіональних політичних партій. У склад місцевих організацій загальноросійських партій, крім великоросів, входили зросійщені євреї, українці, греки та представники інших етносів регіону. Катеринослав був одним із південних центрів анархістського руху. Одночасно місто відзначалось високою активністю єврейської етнічної групи у політичному й культурному житті. Сильними були позиції євреїв у міському самоуправлінні, під їхнім контролем перебувало багато газет і журналів регіону. В губернії діяли різноманітні єврейські політичні партії – СЄРП, Бунд (за своєю чисельністю перевищував російських меншовиків), Поалей-Ціон, Цейре-Ціон, сіоністи. Взагалі, як відзначає Ф.Г. Турченко, саме Південь України початку XX ст. демонструє «вражаючу картину того, як енергійна і динамічна етнічна група в гострій конкурентній боротьбі в недостатньо сприятливих умовах зуміла реалізувати себе в найрізноманітніших сферах життя» [2, с. 28].

Події першої російської революції в Катеринославі мали бурхливий характер: 10-13 жовтня 1905 р. - загальний страйк, який супроводжувався мітингами, демонстраціями, збройними сутичками між робочими та військами, що призвели до жертв; проголошення Маніфесту 17 жовтня 1905 р.; кривавий єврейський погром 21 жовтня 1905 р.; створення в жовтні 1905 р. Ради робітничих депутатів, а в листопаді 1905 р. – профспілок; збройне повстання 8-9 грудня 1905 р., селянські розрухи (30 поміщицьких маєтків було розорено лише

в одному Верхньодніпровському повіті). За словами історика Д.І. Яворницького, «конец 1905 года ознаменовался в городе Екатеринославе такими кровавыми событиями, которые по справедливости следовало бы изобразить не чернилами, а кровью погибших… Спокойствие восстанавливалось в городе с большим трудом…» [14, с. 68].

В місті були створені відділення таких громадських організацій, як Всеросійська спілка інженерів і техніків (1904), Всеросійська академічна спілка (1905), Спілка конторників і бухгалтерів, Спілка досягнення повноправності євреїв. На з'їзді журналістів в Петербурзі 3-4 березня 1905 р. були присутні делегати місцевого видання «Вестник Юга». Газета «Приднепровский край» в березні 1905 р. передрукувала текст записки Харківського університету «О нуждах просвещения» [15, с. 145, 154, 139, 158, 65]. В жовтні 1905 р. Катеринославська міська дума прийняла рішення «стоять на почве манифеста, не уклоняясь ни влево, ни вправо». Делегати з Катеринославщини 6-7 листопада 1905 р. взяли участь у з'їзді діячів земств та міст, про що повідомив в № 47 за 1905 р. часопис «Южные записки».

Після придушення грудневого повстання ліберально та радикально налаштовані діячі м. Катеринослав починають зазнавати жорстких репресій з боку місцевої влади (арешти, висилки, заслання). Переслідуються опозиційні органи друку: так, на період воєнного стану розпорядженням генерал-губернатора 26 грудня 1905 р. було призупинено «Вестник Юга»; 16 лютого 1906 р. - «Приднепровский край» [16, с. 147].

Як повідомляв партійний тижневик «Вестник партии народной свободы» (*далі - «ВПНС»*), внаслідок репресивних акцій влади осередок партії у Катеринославі був позбавлений можливості нормальної життєдіяльності [17, с. 116]. Хвиля арештів відбулася протягом 1905 р.: 19 лютого взято під варту редактора «Приднепровского края» А.Я. Єфимовича; 12 березня – директора комерційного училища А.С. Синявського (в квітні звільнено під заставу в 10000 крб.) й викладача того ж закладу Коргунова, 26 грудня – арештовано декілька кадетів-інтелігентів, 30 грудня – арештовані старший лікар міської лікарні А.І. Бутаков, В.І. Карпов (в лютому 1906 р. висланий на проживання до Казанської губ.), ординатор земської лікарні Говсєєв (в лютому 1906 р. висланий із Катеринослава) та ряд інших осіб; в лютому 1906 р. висланий в Якутську область арештований в грудні 1905 р. співробітник «Приднепровского края» Ліберман... На початку березня 1906 р. під заставу в 10000 крб. звільнені з тюрми проф. Родзевич, полковник Ф. Франк, лікар А.І. Бутаков та Макаренко [16, с. 91, 96, 106, 109, 116, 120]. Бутакову було наказано в три дні виїхати за межі Катеринославської губ (він обрав для майбутнього проживання м. Бердянськ).

4. ЦК партії народної свободи та катеринославські кадети: процес взаємодії

Безперечний інтерес становить проблема взаємозв'язку центральних партійних структур і провінційних організацій, з'ясування ступеня ефективності і усталеності подібних контактів, зокрема, питання про те, наскільки тісною та плідною була співпраця ЦК КДП та катеринославських кадетів? Чи брали останні участь у загальноімперських з'їздах та керівних структурах партії? Які надії покладав центр на партійну периферію? Яку допомогу периферія чекала від центру?

ЦК визначав програму й тактику, здійснював контроль над фінансовими справами партії. В ЦК було створено два відділи: Петербурзький, який займався головним чином програмовими питаннями та законопроектами, та Московський, який зосередився на питаннях організації, пропаганди та видавничої діяльності. Губернським комітетам підпорядковувались, згідно статуту, міські, повітові та порайонні комітети. [18, с. 65].

В циркулярі ЦК КДП №2 від 21 січня 1906 р. містилося прохання «…повідомляти швидко про життя партії; надсилати видання груп (не менш 100 прим.), різні періодичні видання, вирізки про партію з місцевих газет, відомості про хід виборчої кампанії, про втручання адміністрації в партійне життя, про жертви адміністративної сваволі. Це дуже важливо, тому що готується до виходу Щотижневик», також – сповістити адреси всіх груп, що існують «в межах району Ваших дій», прізвища окремих «найбільш енергійних членів партії для розсилки з ЦК матеріалу» [19, л. 6]. Циркуляр №4 пропонував звернути увагу на агітаційну роботу серед пролетаріату в зв'язку з можливістю робітничого представництва в Думі, підкреслюючи особливе значення промислово розвинутої Катеринославської губернії [19, л. 8 – 8 зв.] В циркулярі №5 від 28 січня 1906 р. «По вопросу о смете и раскладке на 1906 г.» передбачалось на перше півріччя, з лютого 1906 р. по червень з Катеринославської губернської організації одержати 500 крб. Це був третій рівень «оподаткування» (перший передбачав внески по 1500 крб. (Київська, Херсонська губ.), другий - по 1000 крб. (Харківська губ.) [19, л. 9 зв.]. Існували також інші градації: по 300, 200, 100 крб. Усього за цей період з парторганізацій 52 губерній та областей Російської імперії ЦК КДП планувалось одержати 36900 крб. В кошторисі ЦК на 1908 р. з Катеринославської губ. передбачалось отримати 150 крб. членських внесків та 50 крб. боргу [19, л. 103-103 зв.].

ЦК КДП уважно відстежував динаміку зросту первинних осередків в імперії. Так, у першому огляді «Відомості про місцеві губернські та повітові групи та комітети кадетської партії» від 30 грудня 1905 р. в розділі «Україна й Південно-Західний край» стосовно Катеринославщині відзначалось: «Група є, представник її присяжний повірений Александров, але про утворення комітету відомостей немає. Стосунки з Українсько-Демократичною партією такі ж близькі, як і в Полтавській губ., але злиття поки що немає. В Олександрівському повіті є самостійна група к.-д., заснована ще М. О. Каришевим (у вигляді відділу «Союза Освобождения»), яка має зв'язки з селянством й відділення у волостях» [20, л. 4]. В 1906 р. в Катеринославі був утворений губернський комітет [21, л. 2] .

В справі «Алфавитный список адресов местных груп партии народной свободы» контактною особою по Катеринославській губ. значився присяжний повірений Олександр Михайлович Александров [22, л. 94]. Згодом провідниками партії в губернії стали А.Я. Єфимович (Катеринослав) та А.М. Кущ (Олександрівськ) [23, л. 30].

У зведенні про стан і роботі місцевих комітетів і груп на 1 січня 1907 р. відомості по Катеринославській губ. були відсутні [24, л. 8].

Серед видань «Народного права» для розсилки в провінцію значилась брошура відомого вченого-економіста, діяча Олександрійського повітового земства та «Союза освобождения», учасника земсько-конституційних з'їздів М.О. Каришева «Экономические беседы» (видання «Донской речи») [19, л. 113-114].

В циркулярі №31 «Про легалізацію партії» повідомлялось, що статут КДП після доопрацювання знову подано в «Присутствие об обществах». Кадетське керівництво вважало, що не існує перешкод для легалізації партії, а тому «…усі розмови про перехід партії «н(ародної) с(вободи)» на нелегальне становище слід визнати щонайменше передчасними» [23, л. 55-55 зв.].

На перший (установчий) з'їзд партії (12-18 жовтня 1905 р., Москва) запрошення до Катеринослава було надіслано на ім'я О.М. Александрова [25, с. 16; 29]. Але на перешкоді став загальний жовтневий страйк, який паралізував роботу залізниць. В телеграмі з Катеринослава на ім'я Н.В. Тесленко (Москва) від 16 жовтня 1905 р. повідомлялось: «Полная забастовка дорог. Просим съезд отложить. Екатеринославские делегаты *Александров, Караваев*». З Москви отримали відповідь: «Съезд непременно состоится. Постарайтесь приехать» [26, л. 1]. В першому з'їзді партії представники Катеринославщини участи не брали. Від українських губерній прибули лише делегати з Харкова. В документах 2-го з'їзду (5-11 січня 1906 р.) прізвища представників від Катеринослава не значаться. Після 2-ого з'їзду головною метою партії стала перемога на виборах у Першу Думу.

В протоколах 3-ого загальноімперського з'їзду (21-25 квітня 1906 р.) зустрічаємо ім'я делегата Олександрова *(ініціали не вказано, записаний як делегат від Таврійської губ.)*, який 22 квітня 1906 р. виступив із змістовною програмною промовою, а 24 квітня дискутував із аграрного питання [27, с. 44, 146-147].

Уповноваженим на 4-й з'їзд КДП (23-28 вересня 1906 р.) від Катеринославського комітету було обрано А.Я. Єфимовича, про що свідчить повідомлення до ЦК від 6 серпня 1906 р. за підписом секретаря комітету А.І. Мюнцера [28, л. 1]. На з'їзді аналізувались заходи ЦК щодо організації виборчих кампаній [25, с. 42-47]. Була створена національно-віросповідна комісія під керівництвом М.М. Винавера, щоправда, українське питання так і не ввійшло в сферу її програмових інтересів [25, с. 64]. У чернетці протоколу засідань 28-29 вересня 1906 р. зафіксовано обговорення агітаційно-організаційних питань (зокрема, стосовно утворення обласних структур партії, можливості використовувати збори інших партій для власної пропаганди, тактики по відношенню до лівих партій і організацій) [28, л. 1]. 4-ий з'їзд уперше порушив питання щодо раціональності скликання обласних з'їздів [25, с. 29]. А.Я. Єфимович, освітлюючи агітаційно-пропагандистську діяльність катеринославських кадетів, повідомив, що в місті в партію записалося десь близько 20 осіб, «…брошура Якушкіна про земельне питання в Думі ішла в 100 прим. плюс 100 прим. плюс 3000 прим. (останнє через с.-д.). Зі свого з'їзду с.-р. винесли сприятливе враження для кадетів». Одночасно заперечував потребу обласних структур партії. Василевський, делегат від Одеси, стверджував, що обласні комітети партії вже існують в Херсонській, Таврійській, Катеринославській, Бессарабській та частині Подільської губ. [23, л. 39, 38].

На 5-ий з'їзд (24-27 жовтня 1907 р., Гельсінгфорс) від Катеринославщини планувалось запросити 3-х делегатів. Це був передостанній рівень представництва (менша кількість представників була передбачена лише від Волинської та Подільської губ.) [30, л. 1].

В ЦК партії в березні 1906 р. був кооптований уродженець м. Бахмута Катеринославської губ., професор права Павло Іванович Новгородцев. З 1904 р. П.І. Новгородцев був членом Ради «Союза освобождения», наприкінці 1905 р. став членом Конституційно-демократичної партії. У 1906 р. обраний депутатом Першої думи від Катеринославської губ. Внаслідок неможливості поєднання викладацької та депутатської діяльності залишив кафедру, однак продовжував перебувати в Московському університеті на посаді приват-доцента. Після розгону Думи підписав «Виборзьке відозву», за що був підданий тюремному ув'язненню. Внаслідок цього не отримав затвердження на посаді ординарного професора [31, с. 236].

На думку ЦК, головною перешкодою «для правильного росту й розвитку партійних організацій» була відсутність у партії легального статусу [23, л. 8]. 29 березня 1906 р. ЦК обговорював питання про створення партійних організацій на місцях. Незабаром Московський відділ ЦК вислухав доповідь голови партії кн. Павла Д. Долгорукова, який звернув увагу на необхідність «зібрати, порахувати й організувати» усі сили, придатні для ведення партійної пропаганди в країні. Він також запропонував розділити весь простір Європейської Росії на 8 округів, при цьому територія Південної України повинна була ввійти в Одеський округ (Херсонська й Бессарабська губів.) і Харківський округ (Катеринославська й Таврійська губ.). Однак цей проект не був вповні реалізований [25, с. 27]. У доповіді 4-ому з'їзду партії керівництво відзначало, що повсякчасно і гостро виглядає «усе те ж насущне й невідкладне завдання організації населення в провінції й особливо в селі» [23, л. 12]. З метою популяризації партійних ідей був здійснений переклад програми партії українською мовою [25, л. 24]. Підсумовуючи еволюцію партії з другої половини 1906 по 1907 рр., ЦК відзначав, що «організація партії на місцях тривала, але вона відбувалася відтепер принагідно з організацією виборчої компанії й часто спеціально заради виборів. Число конституйованих груп за цей час майже не збільшилося і якщо виникали в багатьох місцях комітети п. н. с., те це були більшою мірою просто виборчі комітети, діяльність яких припинялася із закінченням виборів у Думу» [25, с. 23].

У маршрутах відряджень представників ЦК у провінцію значилися напрямки Херсонсько-Катеринославський (Катеринослав, Верхньодніпровськ, Павлоград, Миколаїв, Херсон) і Кримський (Крим, Мелітополь, Бердянськ, Олександрівськ) [32, л. 1]. У переліку лекторів ЦК серед інших зустрічаємо ім'я О.М. Александрова (разом з М.П. Чубинським збирався до Ростова) [33, л. 1].

В Катеринославській губернії прихильники партії в 1907 р. передплатили 200 прим. газети «Народная свобода – Думский листок» и «Думский листок» (наклад останньої складав 12000-18000 прим., інколи сягаючи 25000 прим.). Для порівняння: в Полтавській губернії було передплачено 456, в Таврійській та Харківській – по 300, в Чернігівській та Херсонській – по 200, в Київській – 100-200 прим. [25, с. 90-93].

5. Катеринославський осередок партії народної свободи: чисельність, особистий склад, друковані органи

Задекларована позакласовість, полегшені умови вступу нових членів, широкий плюралізм думок, помірковано-радикальна програма призвели до бурхливого зростання лав партії з кінця 1905 й до весни 1906 р. На місцях процес організації відбувався у взаємозв'язку з першодумськими виборчими перегонами. До квітня 1906 р. в Російській імперії функціонувало вже понад 360 місцевих організацій різних рівнів, чисельність партії сягала 70000 осіб [34, с. 267]. Загалом на території України на початку 1906 р. у лавах КДП перебувало 10000 осіб. Найбільш численні та впливові кадетські організації були створені в Києві й Одесі. За соціальним складом переважала цензова інтелігенція (викладачі навчальних закладів, лікарі, журналісти, адвокати, інженери тощо), службовці, управлінці, чиновники, прикажчики та ін. У складі повітових груп були дворяни-землевласники, грамотні й заможні селяни, сільські старости. Робітників було мало (виняток становила київська міська організація). На думку О.Г. Старинця, «кадетська партія в Україні за соціальним складом була партією інтелігенції, дрібної та середньої буржуазії, кваліфікованих робітників…кадети опирались на середній класи, який тільки починав формуватися і мав стати гарантом соціальної стабільності суспільства…» [35, с. 44].

У листопаді 1905 р. самостійні групи партії конституювались у Олександрівськом і Мелітопольському повітах Катеринославської губ.. У цілому по губернії процес становлення партійних організацій відбувався уповільнено, на відміну від Київської, Полтавської, Харківської, Херсонської й Таврійської губ. У двох останніх зав'язалися досить тісні зв'язки із селянами, чого, на думку ЦК партії, не спостерігалося в Катеринославській губ. [25, с. 22]. Контакти між Катеринославським губернським та повітовими комітетами партії не були добре налагодженими, про що свідчить, наприклад, лист від 23 березня 1906 р. голови Маріупольської кадетської групи, адвоката Костянтина Яковича Пичахчи до секретаря Московського відділу ЦК О.О. Корнілова: «…С губернским бюро в Екатеринославе я не имел никакого сообщения и не получал оттуда писем, в ответ на мои» [36, л. 4 зв.].

За підрахунками В.В. Шелохаєва, організації партії існували в м. Катеринославі (міський і одночасно губернській комітет, 250 осіб), м. Олександрівську (150 осіб) та Бахмуті [18, с. 300; 37, с. 118]. Всього в губернії було вісім повітів. За даними О.Г. Старинця, Катеринославська партійна група налічувала 40 членів, і ще майже 150 чол. мешкали по селах Катеринославського повіту [35, с. 41]. Для порівняння: навесні – влітку 1905 р. в Катеринославі у лавах РСДРП було 1500 меншовиків та 260 більшовиків, у лавах «Союза русских людей» - 6686 осіб та «Союза 17 октября» - 1000 осіб [37,с. 31, 214, 158].

Друкованими органами катеринославських кадетів можна вважати газети «Приднепровский край» (редактор у 1905-1906 рр. - А.Я. Єфимович) та «Южная Заря» (видавець - місцевий підприємець, голова лютеранської громади, прихильник октябристів П.Г. Гезе, в подальшому – Товариство видавничої справи «Южная Заря»; редактори – А.Я. Єфимович і його дружина Лідія Георгіївна). У склад співробітників увійшли А.Я. Єфимович, Л.Г. Єфимович, А.З. Смолянов, Я.І. Шморганер, О.М. Олександров, бувший голова Катеринославської губернської земської управи В.І. Карпов [38, л. 3-4 зв.]. Газета виходила щоденно та мала вечірній випуск.

Засноване на 3-му з'їзді партії «Бюро прогрессивной печати», яке активно діяло з квітня до 20 липня 1906 р., поставило на меті координацію пропагандистської діяльності і налагодження контактів провінційних видань з провідними партійними публіцистами. Одним з постійних абонентів бюро в 1906–1907 рр. якраз і була катеринославська газета «Южная Заря» [25, с. 75-77] Існує лист редактора газети А.Я. Єфимовича від 14 березня 1906 р. до ЦК КДП: «В 20-х числах сего месяца начнет выходить в г. Екатеринославе издаваемая П.Г. Геде под моей редакцией газета «Южная Заря». Газета будет служить тем политическим и социальным идеям, которые намечены программой кадетской партии. В виду того, что окружающая нас действительность представляет чрезвычайно много неожиданного и неподдающегося точной формулировке и категорическому опровержению, редакция – конечно – оставляет за собою право субъективной оценки по некоторым пунктам и программы, и тактики, что в связи с преследованием и существующими у нас гонениями на конституционных демократов не дает возможности редакции объявить себя партийной. Тем не менее редакция покорнейше и постоянно просит ЦК разрешить ей напечатать об участии в газете политических их и литературных деятелей партии, что до некоторой степени положит уже свой штемпель на направление газеты. С этой же просьбой редакция обращается к отдельным членам ЦК… Фактический состав редакции «Южная Заря» есть состав закрытого «Приднепровского края», примыкавшего фактически к кадетскому идеалу». А.Я. Єфимович підкреслював, що «…новое издание не является капиталистическим предприятием, но построено на началах кооперации, с участием представителей интеллектуального и умственного труда как в прибылях, так и в праве на собственные издания» [38, л. 3-4 зв.]. Редактор просив вказати імена можливих співробітників, підкреслюючи, що особливо бажаною була б участь П.Б. Струве, С. Франка, М.І. Карєєва, П.М. Мілюкова, І.В. Гессена. О.О. Кауфмана, О.С. Ізгоєва, Ф.І. Родичева, Д.М. Овсянико-Куліковського, Е.Д. Грімма, І.І. Петрункевича, В.П. Набокова, В.Є. Якушкіна, О.І. Чупрова, Ф.Ф. Кокошкіна як «осіб, найбільш популярних». Зі свого боку, А.Я. Єфимович обіцяв справно надсилати до ЦК примірники видання.

6. Катеринославські кадети в період виборів та діяльності Першої та Другої Державних Дум

З 16 грудня 1905 р. значна частина Катеринославської губ. (а саме: Катеринослав, м. Олександрівськ, Бахмутській та Верхньодніпровській повіти) перебувала на військовому стані. Остання частина губернії перебувала в стані надзвичайної охорони [39, с. 107-110]. Оскільки кадетська партія не була офіційно легалізована, поширення партійної агітаційно-пропагандистської літератури в умовах посиленої і надзвичайної охорони було пов'язано з ризиком і мало здійснюватися головним чином нелегально, через редакції ліберальних видань й - частково – повітові земства. Така ефективна форма усної агітації, як масові публічні зібрання з виступами красномовних кадетських ораторів, дозволялась владою вельми неохоче. Врешті-решт, в Катеринославі влада взагалі заборонила подібні збори. В березневому номері за 1906 р. «ВПНС» містилась замітка про те, що в Катеринославі «прогресисти, які виступають із промовами за рівноправність євреїв, очікують арештів. Настрій пригноблений, але помітне єднання всіх прогресивних елементів, і надія на успіх є. Влаштувати збори КДП або відкрити дії бюро не уявляється можливим: ніхто не прагне сісти у в'язницю» [40, с. 306].

В березні-квітні 1906 р. представники кадетів брали участь у виборах до Першої Державної думи по всіх куріях виборщиків, крім робітничої. Метою агітації було створення широкого опозиційного блоку з провідною роллю кадетської партії. В коло обов'язків місцевих комітетів увіходили перевірка і виправлення виборчих списків, своєчасне оповіщення виборців і виборщиків, агітація, з'ясовування політичних настроїв виборців, прогнозування підсумків виборів. Місцеві комітети повинні були знаходитися в постійній взаємодії з Центральним комітетом і регулярно повідомляти про перебіг виборчої кампанії. В цілому по імперії результати виборів засвідчили, що конституційно-демократичної партія найліпше, порівняно з іншими політичними силами, зуміла організувати виборчу кампанію та «прорекламувати» свою передвиборчу програму. В Катеринославі було створено виборче бюро лівих партій, кадетів та Спілки досягнення повноправності євреїв [5, с. 67]. Члени партії розносили по квартирах виборців списки кандидатів у виборщики.

Важливим джерелом із історії внутрішньопартійного життя катеринославської організації є листи до ЦК КДП активіста-ентузіаста, інженера Миколи Івановича Іванова (сам себе він репрезентував як «тимчасового секретаря останнього засідання Катеринославського к.-д. комітету», котре відбулось 11 грудня 1905 р.). Найбільшу увагу в цих листах приділено провідному питанню в стратегії й тактиці російського конституціоналізму - виборам до Першої Думи. Так, в листі від 10 лютого 1906 р. М.І. Іванов писав: «После арестов в конце декабря, засадивших в тюрьму все бюро Еатеринославской к.-д. партии, она, можно сказать, прекратила свое существование. Главной причиной этого нужно считать возмутительные свидетельские показания, данные некоторыми из членов партии, которые из боязни отсидеть готовы были утопить других. Более или менее энергичные члены партии опасаются опять нарваться на подобные явления, но идеи к.-д. партии пользуются большим сочувствием среди интеллигенции и надо ждать нового возрождения партии уже под девизом «партия народной свободы». Просив надіслати найновіший варіант програми і агітаційну літературу, видану після 2-ого з'їзду і узгоджену з його постановами, пропонував свої послуги по її поширенню. В майбутньому прохав надсилати по 1 прим. всіх партійних видань. (До речі, ЦК виконав це прохання, про що свідчить позначка, зроблена 21 лютого 1906: «Програм - 1000 Відозва - 200 Листівок - по 200 Листків - по 200 № 10 - по 10 № 9, 12, 4 - по 5 автономія - 10») [41, л. 11-12].

В листуванні виразно простежується типове для Катеринослава зіткнення інтересів етнічних груп у політичній сфері, конфлікт інтересів загальноімперських та етнорегіональних партій. Так, М.І. Іванов в листі від 8 березня 1906 р. прохав Секретаріат ЦК внести на обговорення відозву, надруковану в Катеринославі від імені «русских избирателей» (додаючи її до листа), що містила критичні зауваження щодо спільної тактики єврейських провідників на виборах до Першої Думи. Він відверто сформулював декілька гострих питань: «1) может ли к.-д. партия опираться на поддержку целой национальности? Не является ли это простым увлечением возможностью выиграть, играя на национальном чувстве? Не выгоднее ли (широко рассматривая дело) для партии отказаться от поддержки таких конгломератов, а заявить о возможности взаимной поддержки только с партиями?», запропонувавши прийняти наступний проект резолюції: «К.-д. партія не должна стремиться к успеху, выставляя и напирая на какой-либо один пункт программы (еврейский вопрос), не должна искать и принимать поддержку односторонне образованных групп (национальных) и со всяким сочувствием относится к дифференциации националистических конгломератов на партийно-национальные. Приветствуються образование и соединение с собой групп вроде: польская конституционно-демократическая, магометанская конституционно-демократическая, еврейская конституционно-демократическая. К.-д. партия запрещает своим членам принимать кандидатуры от общепольских, общееврейских и т. п. блоков». Мотивуючи свою позицію, писав: «…при начале предвыборной кампании евреи г. Екатеринослава устраивали свои отдельные собрания и вели усиленную пропаганду о том, чтобы всем им голосовать за одних и тех же лиц. Подобная бестактность вызвала реакцию в виде последовавших действий отдельных русских собраний и в полнейшей неудаче еврейско-русских собраний. При таком обострении национального вопроса, по моему мнению, к.-д. русской национальности должны отказаться от поддержки всего еврейского населения целиком, иначе деятельность партии в будущее время среди русского населения будет страшно затруднительна. Последнее собрание русских избирателей по первому участку г. Екатеринослава составило список желательных кандидатов в выборщики…Невозможность партийных собраний поставила меня в чрезвычайно затруднительное положение: я должен был единолично решать вопрос тактики: могу ли я принять кандидатуру от выделившейся (благодаря бестактности евреев) части избирателей – не евреев?» Тому прохав якомога швидше відповісти на його запит [41, л. 13-15].

Роз'яснення ЦК за підписом О. О. Корнілова було вповні логічним з точки зору кадетської тактики: «Печатное воззвание противоречит духу и принципам нашей партии. Предлагаемая Вами резолюция принци-

пиально неприемлема. Официальное принятие кандидатуры от какой-либо националистической по характеру, а не только национальной по составу группы недопустимо [41, л. 30]. Показово, що копії відповіді були також надіслані Антону Степановичу Синявському, організатору Селянської спілки, вчительського товариства, Катеринославської «Просвіти», та Володимиру Івановичу Карпову («Печатное воззвание русских избирателей противоречит принципам п. н. с.») [41, л. 33]. У відповідь 13 березня 1906 р. М.І. Іванов писав: «Телеграмма Ваша: «предложенная резолюция…» и т.д. получена и соответствующие шаги сделаны. Моя фамилия, однако, остается фигурирующей в русском списке, остальные же члены нашей партии попали исключительно в прогрессивные списки, за которые будут голосовать прогрессивные элементы: и евреи, и русские. Сионисты пропагандируют исключительно еврейские списки (ни одного русского имени, даже самого передового направления); присяжного поверенного Александрова даже не включают! Списки с пропорциональным составом отвергнуты; возможна победа сиониста, которого даже сами евреи ставят на одну доску с русской черной сотней. Предвыборная агитация закончилась, 16-го день выборов. Управой рассылаются карточки и избирательные записки. По городу распространяются в огромном количестве списки кандидатов, обычный способ рассылки – разноска по квартирам. Прогрессисты (кадеты и все, что левее), выступающие с речами за равноправие евреев, ожидают арестов. Настроение угнетенное, но заметно единение всех прогрессивных элементов и надежда на успех есть…Устроить собрание к.- д. партии или открытие действия бюро не представляется возможным. Никто не хочет самого себя сажать в тюрьму. Не бывает открытых собраний даже «Союза 17 октября». Когда они просили разрешения, то мотивом отказа было: «Если Вам разрешить, то придется разрешить и к.-д.». Необходимо разрешение даже для собраний Императорского технического общества и даже на них не все вопросы допускаются к обсуждению (грустно!)…Присяжный поверенный Александров боится даже показаться в Екатеринославе: немедленно арестуют; если и появится, то только перед самыми выборами уже как члена Государственной Думы» [41, л. 18-19 зв.].

У листі від 15 березня 1906 р. М.І. Іванов повідомляв ЦК про зловживання влади під час підготовки виборів до міської управи. Власну перемогу на виборах виборщиків по Першій дільниці Катеринослава коментував таким чином: «Проход Иванова является чистой игрой случая: он получил вероятно голосов 300 от русских националистов, голосов 100 от диких и голосов 75 от прогрессистов. Шел он по русскому списку. Из прогрессивного списка прошли только те евреи, которые были внесены в чисто еврейский список. По второму участку прошли 7 евреев и 2 русских (оба – кадеты). Результаты выборов по 3 и 5-му участку еще неизвестны. 4-й участок дал смешанные результаты. Русские прогрессисты по 1-му участку получили всего от 390 (Карпов) до 220 голосов» [41, л. 16-17] Завершив листа знаменною у дні «першої російської свободи» фразою: «Жду, когда меня арестуют» [41, л. 23].

Лист КДП М.І. Іванова П.І. Новгородцеву від 9 квітня 1906 р. був сповнений невимовного песимізму: «Несмотря на все старания сделать что-либо в настоящее время для конституционно-демократической партии в Екатеринославе, я ничего не мог сделать. Как Вы знаете – прошлогодний разгром партии оказал подавляющее впечатление на членов партии и совершенно прекратил партийную деятельность. Из временного комитета после высылки Мак[аренко], Франка] и других в городе осталось 5-6 человек, из них половина отказалась принимать дальнейшее участие, еще один по служебному положению должен был дать слово – не принимать участия ни в каких партийных бюро, из двух остальных – Бутаков связан по рукам и ногам, а я бессилен что-либо сделать. Высланная Вами литература лежит без всякой пользы и нет никакой надежды, что она будет пущена в дело. Последнюю присылку для раздачи выборщикам не имеет даже смысла получать с вокзала, поэтому сообщите мне, в какой из городов и по какому адресу я должен их переправить. …я считаю неудобным вводить кого-либо в заблуждение: в печатном списке адресов указан мой адрес, как адрес для сношений с губернским комитетом. Такового не существует Екатеринославской губ. вовсе, а наш комитет только городской, да и тот распался. Поэтому я просил бы через посредство «ВПНС» или иным путем исправить эту неточность. Мой адрес – адрес рядового члена партии, каковым и впредь прошу меня считать. Я пытался сделать что-либо для устройства собрания партии, но большинство (2 против 1-го) из членов комитета высказываются против возможности успеха такой попытки и предпочитают не трепыхаться. Такое положение вещей повело за собой окончательное распадение и нас троих, я отказался от дальнейшего участия в комитете (не считаю вздохи и ахи реальным проявлением деятельности). Никто на совещание по аграрному вопросу не поедет, и вероятно также и на съезд. Всю переписку я передаю доктору Бутакову – все равно ничего не выходит. Вообще грустно. P.S. Вчера писал Вам о статьях Способного – поддержка столичной печати необходима, так как местные газеты уже пошли на попятный, называя его и честным, и умным и т. п. (№ 47). 14-го выборы от губерний, 17-го – от города. Что возможно, то и делаем – исключительно путем отдельных разговоров с каждым выборщиком» [38, л. 1-2 зв.].

Взагалі, в багатьох листах за березень-квітень 1906 р. М.І. Іванов викривав головного конкурента кадетів на першодумських виборах - присяжного повіреного Івана Васильовича Способного, лідера Катеринославської народної партії 17 жовтня, голову Ново-Георгіївського відділу «Союзу 17 жовтня», слушно твердячи, що «Способный является самым опасным для прогрессистов кандидатов в Думу от реакционных элементов» [41, л. 22-22 зв.] і наполегливо прохаючи ЦК піддати його нищівній критиці в «Русских ведомостях». Однак одержав відповідь, що, оскільки вибори вже незабаром, то нема чого й клопотатися про полеміку з І.В. Способним. Останній 17 квітня 1906 р. був переможно обраний в Думу від міських виборців Катеринослава. В парламенті входив до Групи поміркованих, виступав проти скасування смертної кари й свободи страйків. В подальшому двічі – 1909 та 1913 рр. – обирався міським головою Катеринослава та придбав неабияку славу серед мешканців міста.

Таким чином, щодо виборів до Першої Думи зазначимо, що Катеринослав був єдиним на Україні містом з окремим представництвом, де кадети при обранні виборщиків не спромоглися набрати більшості голосів (від міста обиралось 80 осіб). Із загальної кількості виборщиків у Катеринославі від кадетів пройшло 26 осіб, від правих – 49, решта – 5 – від торгово-промислової групи. Для порівняння: в Києві кадети провели у виборщики 68 осіб, в Одесі та Харкові – усі 80 [16, с. 177]. В свою чергу, у містах з окремим представництвом октябристи отримали перемогу лише в Катеринославі. Як бачимо, вже на перших виборах на території українських губерній далась взнаки регіональна політична асиметрія, яка в подальшому обумовила формування асиметричної партійної системи.

В період діяльності Першої Думи активність катеринославських кадетів починає потроху відновлюватися. М.І. Іванов з радістю повідомляв ЦК 20 червня 1906 р., що «…на днях в Екатеринославе возродится бюро к.-д. партии…Учредителями являются отчасти члены временного бюро партии, разгромленной администрацией в декабре прошлого года, отчасти свежие силы» й сподівався, що «вскоре же окажется возможным приступить и к партийной работе». Новою контактною особою став редактор «Южной Зари» А.Я. Ефимович [41, л. 24]. Протидія влади опозиції в Катеринославі тривала: 7 травня 1906 р. був конфіскований номер газети «Южная Заря» з протесом проти виступів І.В. Способного у Думі на захист смертної кари. В травні 1906 р. адміністрація конфіскувала з продажу примірники ліволіберальних газет «Речь» і «Страна», арештувала розповсюджувачів, які продавали «контрабандні» примірники. У той же час допускалося вільне й відкрите поширення чорносотенної антисемітської газети «Вече» (видавалась у Москві накладом 25000 прим.), яка «нацьковувала темні елементи населення на інтелігенцію та іновірців» [42, с. 8-9].

Після розпуску 8 липня 1906 р. Першої Думи генерал-губернатор викликав редакторів усіх місцевих газет, зробив їм «серйозні застереження» та попрохав «посприяти заспокоєнню населення»; було звелено «змиритися з розпуском Думи як з доконаним фактом». Згодом для «переконливості» вночі конфіскували окремі номери «Приднепровского края» та «Южной Зари». Місцева влада заборонила друк та розповсюдження в губернії «Виборзької відозви» [42, с. 30, 32, 36].

В період виборчої кампанії до Другої Думи в Катеринославі було продовжено спроби зміцнити організаційні структури партії. Так, про те свідчить інформація в ЦК КДП від 29 липня 1906 р., де на підставі параграфа 16 Статуту партії місцеві активісти заявляли, що утворюють в Катеринославі відділення партії і прохали, згідно параграфа 18 Статуту, уповноважити Андрія Яковича Єфимовича, Павла Германовича Рубіна та інженера-технолога Олександра Івановича Мюнцера скликати загальні збори членів нової організації. Відповідь прохали надіслати на адресу А.Я. Єфимовича (газета «Южная Заря»). Крім вищезазначених, лист підписали ще 9 чол., зокрема - лікар Інокентій Адамович Бутаков, професор Катеринославського Вищого гірничого училища Павло Германович Рубін, Володимир Васильович Нейман, Володимир Іванович Лавренко, К. Котов). [41, л. 10].

Окремі сторінки історії катеринославських кадетів у буремні революційні дні пов'язані з життєвими пригодами знаменитого адвоката Олександра Михайловича Александрова, до 1906 р. - гласного Катеринославської міської думи і Катеринославського повітового і губернського земства, члена Ради присяжних повірених округу Харківської судової палати, співзасновника Всеросійського союзу адвокатів, людини, яка виступала у ролі захисника у судовій справі П.П. Шмідта, а також осіб, притягнутих до відповідальності за організацію Ради робітничих депутатів, підписання Виборзької відозви, спробу створення Новоросійської республіки. Процитуємо його лист з Харкова на ім'я кн. Д.І. Шаховського від 21 лютого 1906 р. На листі позначка: «Використати для Щотижневика» (тобто «ВПНС»). Розповідаючи про свої негаразди, Олександров писав: «В последних числах ноября меня хотели повесить на соборной площади в Екатеринославе; на их языке это называлось «последним аккордом». Так как г. Нейгардт *(В жовтні 1905 р. Александров вимагав від губернатора О.Б. Нейгардта припинити у Катеринославі єврейський погром. – С.І.)* сказал гласным, что он лишен возможности предотвратить это и вообще не ручается за мою жизнь, то я поставлен был в необходимость выехать в Харьков. Здесь я заболел после всех пережитых ужасов, и врачи меня послали в Ялту. В Ялте я немного оправился и стал уже выступать в публичных собраниях против лидера 17 октября Петрово-Соловово с одной стороны, с другой – против социалистов-революционеров. В это время по России меня разыскивала сестра П.П. Шмидта и нашла. Из газет Вы знаете, что я поехал и защищал. Что мы там пережили – трудно описать. Таким образом, во время декабрьского восстания в Екатеринославе не был. В это время г. губернатором Сандецким была совершенно разгромлена Екатеринославская губ., а с нею вместе и к.-д. партия. Друзья убедительно просят меня не возвращаться в Екатеринослав, т. к. Сандецкий подписал приказ о моем аресте. Вне Екатеринослава меня пока не трогают. Жизнь партии в Екатеринославе обнаружиться не может, собраний никаких нет и можно без преувеличения сказать, Екатеринослав сейчас духовно мертв. Сам я страшно сейчас измучен процессом Шмидта и едва передвигаю ноги. Если центральному комитету удалось бы легализовать к.-д. партию в Екатеринославе, то деятельность бы ее оживилась. Я пытаюсь издалека, так сказать, возобновить организацию и найти замену, но это не удалось. Кто бежал, кто сидит в тюрьме, а остальные пикнуть бояться. Пичахчи я знаю: он человек порядочный. Вы видите, что сейчас я совершенно бесполезен для партии, и если из Екатеринославской губ. будут поступать запросы, то им придется вести отношения непосредственно с Ц.К. Хотя я в Екатеринославе не живу уже около 4 мес., но адрес мой прежний. Ваш А. Александров». [41, л. 6-7]. О.М. Александров балотувався в депутати і Першої Думи, й Другої Думи, але обраний не був.

7. Катеринославські кадети в координатах третьочервневої політичної системи

В умовах реалізації столипінського курсу на «заспокоєння» і «реформи» повсюдно спостерігався розпад кадетської периферії. Відповідаючи на анкету ЦК КДП (*датування по тексту, орієнтовно 1907 р., піс-*

ля виборів в Третю Думу), активіст Катеринославської організації Шполянський писав про наявність в Катеринославської губернії губернського (і одночасно – міського) комітетів, до якого входило 4 чол. За його словами, комітет ніким не обраний, справами партійними не займається, зв'язок з членами партії підтримує через газети «Приднепровский край» та «Южная Заря». Такі форми, як збори, клуби, обходи, в роботі комітету не використовуються. На запитання: «чи існує який-небудь зв'язок між комітетами в губернії?» кореспондент відповіді не дав. Вірогідно, вона була б негативною. На запитання «Скільки явних членів партії в місцевій групі?» відповідь була наступною: «явних членів немає», «діяльні члени партії з губернії не вибували». Про фінансування місцевої організації кадетів написав, що вони «ні пожертвувань, ні членських внесків не отримують». На питання «Чи є якісь зносини партії з різними групами населення - національними, професійними та становими?» відповів: «ніяких зносин». На прохання з'ясувати, якого роду діяльність можлива в даній місцевості при існуючих умовах, написав, що можна розраховувати на контакти з селянами. Повідомляв, що на виборах до Другої Думи від Катеринославщини пройшов трудовик Караваєв, до Третьої Думи – «чорносотенець», редактор видання «Русская Правда» Образцов [41, л. 1]. Щодо позапартійної діяльності КДП в губернії, Шполянський змалював не менш сумну картину. Із існуючих громадських організацій назвав лише медичні та благодійні товариства, та й ті, за його словами, фактично не діяли. На питання: «Яку роль опозиція грає в земському і міському самоврядуванні?» відповів, що «тільки в Слов'яносербському повіті є прогресивні елементи. Решта все чорносотенні». На питання: «Чи існує згуртованість прогресивних земств і міських дум?» категорично відповів: «Нічого не існує. В земських управах чорносотенці» Але все ж таки «можливо влаштування зборів і лекцій на наукові теми». Щодо «ставлення адміністрації до товариств, які виникли останнім часом», відповів категорично: «Повне закриття всіх товариств, особливо професійних» [41, л. 3-4 зв.].

В 1912 р., в умовах загальноімперського пожвавлення громадського життя, на території Катеринославській губернії існували кадетські групи в Катеринославі, Маріуполі та Олександрівську [23, л. 164]. Між кадетами та «Товариством українських прогресистів» склався блок на виборах до Четвертої Думи. Депутатом був обраний О.М. Александров, який входив до Конституційно-демократичної фракції, був членом її Бюро та співзасновником Прогресивного блоку, а в 1914-1915 рр. виступав від імені фракції із змістовними промовами на захист національно-культурних прав українського народу.

В 1905-1907 рр. діяльність катеринославських кадетів під гаслами побудови демократичного ладу зустрічала на локальному рівні політики неприхильну відсіч автократичної влади, яка розглядала місцеві відділи партії як недозволені організації та зараховувала їх членів до неблагонадійних елементів. Урядовий указ від 14 вересня 1906 р. категорично забороняв чиновникам державних установ, а також службовцям земського та міського самоврядування брати участь у політичних партіях і союзах під загрозою звільнення зі служби. Всупереч репресіям та заборонам в 1906-1907 рр. катеринославські кадети намагалась конкурувати з політичними опонентами як «справа», так і «зліва». Але створити міцні партійні структури в Катеринославі і в губернії не вдалося, так що реальний вплив кадетської партії був, вірогідно, незначний. Сплески активності партії народної свободи як асоціації електорально-парламентського типу співпадали з виборчими циклами до Першої та Другої Думи, максимальної напруги сягнувши навесні – влітку 1906 р. Виборчі перегони в Катеринославі, як і по імперії в цілому, були відзначені такими тенденціями, як прискорена політизація населення, ідеологічна конфронтація, зростання опозиційних настроїв, симпатія до революційних партій, бюрократичні маніпуляції з свідомістю виборців, залучення адміністративного ресурсу. Поряд з цими загальними тенденціями слід відзначити такі особливості місцевої політичної ситуації, як жорсткі репресивні заходи влади, поляризація суспільства на прибічників або «лівих», або «правих» партій, конфлікти етнічних груп. Катеринославські кадети, як представники «центра», переконані еволюціоністи та демократи, опинились в складному становищі, що й відбилось на результатах перших трьох думських кампаній.

Як уявляється, перспективи подальших досліджень історії філій конституційно-демократичної партії на території південноукраїнських губерній полягають у тому, щоб всебічно проаналізувати механізм взаємодії центральних та місцевих органів кадетської партії, динаміку виборчого процесу в контексті соціокультурного середовища, специфіку форм і методів впливу кадетів на населення, їхні взаємовідносини із іншими політичними силами в регіоні. Це дозволить зробити виважені висновки щодо глибини адаптації провінційного суспільства до процесів політичної модернізації. Безперечно, значний інформативний потенціал містить провінційна партійна преса. Важливим є персонологічний вимір регіональної багатопартійності, вивчення біографій людей «другого» та «третього ряду», звернення до їхніх думок, намірів, поведінки в світі публічної політики, що народжувався в Російській імперії після появи Маніфесту 17 жовтня 1905 р.

Джерела та література

1. Шелохаев В.В. Кадеты, или искусство компромисса / В.В. Шелохаев // Политические исследования. – 1993. - №1. – С.147-153.
2. Турченко Ф.Г. Південь України напередодні першої світової війни / Ф.Г. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2004. – Вип. XVII. – С. 7-47.
3. Назарова Є.П. Суспільно-політичні рухи в південноукраїнському регіоні на початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Назарова Євгенія Пулатівна; Запоріз. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 20 с.
4. Назарова Є.П. Діяльність українських політичних партій і громадських організацій Катеринославської губернії в період першої світової війни (1914 – лютий 1917 р.) / Є.П. Назарова // Культура народов Причерноморья. – 2009. - №171. – С. 14-24.
5. Назарова Є.П. Партійні союзи під час виборів до Державних Дум Російської імперії (на матеріалах Півдня України) / Є.П. Назарова // Культурологічний вісник Нижньої Наддніпрянщини. – 2009. – Вип. 23. – С. 66-71.

6. Постернак О. Представництво буржуазії в складі партії кадетів в 1905–1907 рр.: (на прикладі південних губерній Російської імперії) / О. Постернак // Історична панорама. – Чернівці, 2008. – Вип. 7. – С. 45–58.
7. Постернак О. Буржуазія південних губерній Російської імперії на виборах до Державної Думи та Державної Ради (1905–1907 рр.) / О. Постернак // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип. 26. – С. 126-133.
8. Турченко Г.Ф. Південна Україна на зламі епох (1914–1922 рр.) / Г.Ф. Турченко. – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – 324 с.
9. Турченко Г.Ф. Суспільно-політичні рухи у південноукраїнському регіоні на початку XX ст. / Г.Ф. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2008. – Вип. XXII. – С. 32–38.
10. Маловичко С. Историография локальной истории: современное состояние и основные тенденции развития / С. Маловичко // Регіональна історія України. – 2008. – Вип. 2. – С. 29-46.
11. Сергей Маловичко, Марина Румянцева. Региональная и локальная история: компаративный анализ // Регіональна історія України. – 2011. – Вип. 5. - С. 49-60.
12. Верменич Я. Нова локальна історія та історична регіоналістика: експлікація термінів / Я. Верменич // Регіональна історія України. – 2007. – Вип.1. – С.13–28.
13. Сафин Р. С опасного расстояния. «Маленький человек» - новый герой истории [Интервью с проф. И.В. Нарским, 2012-05-05]. Режим доступа: http://www.chel.aif.ru/culture/article/26353
14. Яворницкий Д.И. История города Екатеринослава. – Дн-к: Січ, 1996.-277 с. – Сокр. изд-е. Режим доступа: www.gorod.dp.ua
15. Спутник избирателя в Государственную Думу на 1906 год. – СПб.: Изд-е И.И. Ефрона, 1906. - 312 с.
16. Обнинский В.П. Полгода русской революции. Сб. материалов к истории русской революции (октябрь 1905 – апрель 1906 гг.). – Вып. 1. - М.: тип. изд. Холчев и К., 1906. – 180 с.
17. Провинциальный отдел (Перед выборами) // Вестник партии народной свободы. - 1906. - 22 февр. - № 2.
18. Шелохаев В.В. Кадеты – главная партия либеральной буржуазии в борьбе с революцией 1905-1907 гг. / В.В. Шелохаев. - М.: Наука, 1983. – 328 с.
19. Державний архів Російської Федерації (*ДАРФ*). – Ф.523. – Оп.1. – Спр.33-а. Циркуляры и циркулярные письма ЦК к.-д. партии.
20. ДАРФ. – Ф. 523. – Оп.2. – Спр.32.
21. ДАРФ. – Ф. 579. – Оп.1. – Спр.1049.
22. ДАРФ. – Ф. 523. – Оп.1. – Спр.27.
23. ДАРФ. – Ф. 523. – Оп.2. – Спр.1.
24. ДАРФ. – Ф. 579. – Оп.1. – Спр.1064.
25. Отчет Центрального комитета Конституционно-демократической партии (партии народной свободы). За два года с 18 октября 1905 г. по октябрь 1907 г. – СПб.: Общественная польза, 1907. – 144 с.
26. ДАРФ. – Ф. 523. – Оп. 2. – Спр. 49.
27. Протоколы III общеимперского съезда партии народной свободы (конституционно-демократической). – СПб.: Общест. польза, 1906. – 176 с.
28. ДАРФ. – Ф. 523. – Оп. 1. – Спр. 129.
29. Мирончук В.Д. Олександр Александров – депутат Державної Думи Російської імперії IV скликання / Мирончук В.Д., Світленко С.І., Коник О.О. // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. – 2010. – Вип. 8. – С. 219-225.
30. ДАРФ. – Ф.523. – Оп.1. – Спр. 166.
31. Голостенов М.Е. Новгородцев Павел Иванович // Политические деятели России. 1917: Биографический словарь. – М.: БРЭ, 1993. – С. 236-237.
32. ДАРФ. – Ф. 579. – Оп.1. – Спр.809-а.
33. ДАРФ. – Ф. 579. – Оп.1. – Спр.791.
34. Канищева Н.И. Конституционно-демократическая партия // Политические партии России. Конец XIX-первая треть XX века: Энциклопедия. – М.: РОССПЭН, 1996. – С.267-273.
35. Старинець О. Г. Виникнення організації конституційно–демократичної партії (партії народної свободи) в Україні (жовтень 1905 – лютий 1906 рр.) / О.Г. Старинець // Український історичний журнал. – 1995. – №6. – С.37–48.
36. ДАРФ. – Ф. 523. – Оп. 1. – Спр. 210.
37. Политические партии России в период революции 1905-1907 гг. Количественный анализ: сб. ст. / А.И. Уткин, М.И. Леонов, В.В. Шелохаев, С.А. Степанов. – М.: Ин-т истории СССР, 1987. – 244 с.
38. ДАРФ. – Ф. 523. – Оп. 1. – Спр. 98.
39. Таблицы местностей России на исключительном положении // Вестник партии народной свободы. – 1906. - № 2. – С. 107-108.
40. Екатеринослав // Вестник партии народной свободы. – 1906. – № 5. – 28 марта.
41. ДАРФ. – Ф. 523. – Оп. 1. – Спр. 209.
42. Обнинский В.П. Летопись русской революции: Ч.3. Дума и революция: Вып. 1. Меры против печати. Тюрьма и ссылка. Карательные экспедиции. Смертные казни. – Хроника: Апрель – июль 1906 г. – М.: Изд-е В.М. Саблина, 1907. – 164 с.+111 с.

Иваницкая С.Г. Екатеринославские кадеты в период первой российской революции 1905-1907 гг. (по материалам Государственного Архива Российской Федерации)
В центре статьи – вопрос о формировании, развитии и деятельности местных отделов конституционно-демократической партии в Екатеринославе в годы Первой русской революции 1905-1907 гг., рассмотренный преимущественно на материалах Государственного архива Российской Федерации
Ключевые слова: *конституционно-демократическая партия, Екатеринослав, Первая русская революция, Южная Украина, локальная история, Н.И Иванов, А.М. Александров, А.Я. Ефимович, П.И. Новгородцев*

Ivanitskaya S.G. Local departments Constitutional-Democratic Party in Yekaterinoslav in the First Russian revolution, 1905-1907 (based on the materials of the State Archive of the Russian Federation)
The article focuses on the formation, evolution and activities of local departments Constitutional-Democratic Party in Yekaterinoslav in the period of First Russian revolution, 1905-1907, which is considered by the on especially the materials of the State Archive of Russian Federation
***Keywords**: Constitutional-Democratic Party, Yekaterinoslav, the First Russian revolution, Southern Ukraine, local history, N.I. Ivanov, A.M. Alexandrov, A.J. Yefimovich, P.I. Novgorodtsev*

УДК: 329(477.7)"19"

О. В. Кульчицька

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ ПОЧАТКУ ХХ ст.: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

На прикладі діяльності осередків українських політичних партій Херсонської губернії, показано їх тенденції розвитку на початку ХХ ст. Висвітлюються деякі особливості функціонування українських партійних організацій південного регіону.
***Ключові слова:** Херсонська губернія, українські політичні партії, південний регіон*

На сучасному етапі, коли громадяни незалежної України виявляють своє ставлення до політичних партій надзвичайно важливою залишається проблема усвідомлення історичного досвіду, основних засад та особливостей діяльності українських партійців початку ХХ ст. Пройшло ціле століття, але так само українські політики ведуть боротьбу за електорат, простежується певна прихильність, або не сприйняття, а подекуди і повна аполітичність мешканців окремих регіонів відносно діючих політичних партій.

Однак історичний досвід функціонування українських політичних партій в межах південного регіону на початку ХХ ст., переконує в залученні мешканців Херсонської губернії до політичного життя.

Відзначимо, що розробка досліджуваної проблеми була започаткована ще на початку ХХ ст. До неї зверталися Й.Гермайзе [1], П.Христюк [2], О.Ріш, [3], В.Дорошенко [4]. Вказані автори, здійснюючи аналіз українських політичних партій, широко використали документальні матеріали, зокрема донесення і записки жандармських установ, прокламації, листівки, розглянувши, на жаль, лише окремі аспекти в діяльності партійних осередків. Проте майже не розробленими залишилися питання про становлення місцевих відділів на Півдні України.

Серед праць радянської доби заслуговує на увагу монографія І.Ф. Кураса ”Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине”, у якій науковець звернув увагу не тільки на політичну діяльність українських партій, внутрішньополітичні процеси, що відбувалися в їх середовищі, але й підкреслив значимість місцевих осередків [5]. Однак автор приділив більшу увагу тим місцевостям, де партійці проявляли найбільшу активність. Отже, південний регіон залишався мало досліджуваним.

Сучасні науковці, позбавившись заідеологізованості та усталених штампів, з нових позицій підійшли до вивчення історії політичних партій та їх філій, які пустили своє коріння в південному регіоні. У публікаціях П.М.Шморгуна стисло визначалася типологія українських партій та їх осередків, зверталася увага на соціальний склад, чисельність цих політичних об’єднань, виокремлювалась думка про слабкість їх позицій на Півдні України [6]. Слід відзначити, що останнім часом з’явилась низка праць, де розглядається діяльність політичних організацій на регіональному рівні, в яких науковці намагаються показати основні напрямки та специфіку діяльності українських партійців в регіоні [7, 8, 9]. Проте дана тематика потребує подальшого вивчення у зв’язку із чим, авторка даної статі поставила за мету розглянути особливості функціонування осередків українських партій на початку ХХ ст.

Наголосимо, що в політичному житті Півдня України на початку ХХ ст. брали участь національні партійні організації. Однак, щоб очолити українське населення і повести його за собою, представникам українських партійних осередків слід було поєднати національні та соціальні гасла. До отого ж такі українські партії, як РУП, УСДРП, “Спілка” , УДРП та інші діяли в основному в центральних і північних районах України, а на Півдні не мали своїх більш-менш оформлених організацій [10, с.87].

Однак Південь України не залишився поза увагою українських партійців. Однією з перших, хто залишив по собі слід у південному регіоні, була революційна українська партія (РУП), заснована 29 січня 1900 р. в Харкові на спільному засіданні представників студентських українофільських гуртків Харкова та Києва. Але І установчий з’ї РУП відбувся лише у грудні 1902 р. в Києві. На ньому було обранок у складі Д.Антоновича, Є.Голіцинського та В.Козиненка [11, с.14-25].

Соціальною базою РУП стали студенти, семінаристи, народні вчителі та представники української інтелігенції. До партії ввійшли так звані “вільні громади”, які вже діяли в Харкові, Києві, Полтаві та інших містах України.

На південних землях функціонувала Одеська українська студентська громада. Її витоки сягають 1903 р, коли 6 квітня була випущена відозва ”Під великодні дзвони”, де розвивалась ідея самостійності України [12, арк. 83]. У 1906-1907 рр. організація розпалась і була відновлена лише в 1907-1908 рр. У ній перебувало 64